

62. Фотинский О. Экскурсия О. А. Фотинского по Волынской губернии для описания памятников старины / О. Фотинский // Киев. старина. – 1900. – № 12. – С. 196–206.
63. Хроніка Українського наукового товариства в Києві // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. – 1908. – Кн. I. – С. 150–159.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 442 Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора

оп. 623

64. Спр. 191. Об учреждении в Житомире церковно-археологического общества. 1893 г., 3 арк.

оп. 627

65. Спр. 302. Об учреждении Общества исследователей Волыни. 3 июля 1897 – 12 мая 1903 г., 14 арк.

оп. 646

66. Об учреждении в г. Житомире церковно-археологического общества и при нем древлехранилища. 26 апреля 1893 – 3 марта 1894 г., 9 арк.

Ф. 725 Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва

оп. 1

67. Спр. 3. Журнал общих собраний, заседаний совета и распорядительного комитета Киевского общества охраны памятников старины и искусства, постановления совета, отчеты о деятельности Общества за 1910, 1911 и 1912 гг., денежные отчеты. 7 апреля 1910 – 3 марта 1916 гг., 294 арк.
68. Спр. 7. Переписка с членами Общества о заседании совета, об организации комиссии из ученых, любителей древностей и представителей Общества для оказания помощи Обществу в его деятельности и др. вопросам. 8 мая 1910 г. – 15 ноября 1911 г., 11 арк.
69. Спр. 10. Обращение распорядительного комитета об оказании содействия работе Общества, отчет о деятельности Общества (часть дела), списки членов Общества, переписка с братством Князей Острожских о зачислении Общества членом братства и др. 10 июля 1910 г. – 29 апреля 1911 г., 66 арк.
70. Спр. 16. Газетные заметки, переписка с членами Общества, сообщения с мест об охране памятников старины, в том числе: древнего сооружения «Татарские бурты» в с. Чеплынке Таращанского уезда, церкви в с. Острове Васильковского уезда, древнего Мстиславова храма в г. Владимир-Волыньском и др. 3 апреля 1910 г. – 22 июля 1915 г., 30 арк.
71. Спр. 23. Журналы заседаний и постановлений совета Общества, 57 арк.

Ф. 1196 Київське відділення Російського військово-історичного товариства

оп. 1

72. Спр. 1. Устав Русского военно-исторического общества и положение о местных отделах. 1910 г., 20 арк.
73. Спр. 2. Списки членов Киевского отдела общества с распределением обязанностей и др. документы. 21 февр. – 1 нояб. 1909 г., 22 арк.
74. Спр. 66. Докладная записка секретаря отдела Стеллецкого Б. С. о необходимости описания и изучения системы древних Дубенских укреплений, находящихся на территории Киевского военного округа, и проект годового отчета о деятельности отдела за 1910 г. 1910 г., 29 арк.
75. Щербина В. І. Іван Михайлович Каманін / В. І. Щербина // Українська академія : наук. зап. – 1926. – Т. 2–3. – С. 47–53.
76. Яроцкий Я. Следы неолита в бассейне реки Иквы возле г. Кременца / Я. Яроцкий // Тр. Об-ва исследователей Волыни. – Т. VII. – Житомир : Электр. тип. М. Дененмана, 1915. – С. 63–68.

УДК 94.336:74:737.11(477.82)

Ігор Пасюк

Дослідження грошового ринку Волині російськими та польськими вченими

У статті йдеться про історіографію досліджень російських і польських учених, яка стосується вивчення питання товарно-грошового обігу Волині. Матеріалом дослідження є монетні скарби, знайдені на Волині, що містять монети від часів Римської імперії до монет пізнього середньовіччя.

Ключові слова: Волинь, монети, скарб, грошовий обіг.

Пасюк І. Исследования денежного рынка Волыни русскими и польскими учеными. В статье освещается историография исследований русских и польских ученых по изучению вопроса товарно-денеж-

ного обращения на Волини. Материалом исследования является монетные клады, найденные на территории Волини, содержащие монеты от Римской империи до монет позднего средневековья.

Ключевые слова: Волинь, монеты, клад, денежное обращение.

Pasyuk I. Learning Money Market Volhynia Russian and Polish and Scientists. The article refers to the historiography of Russian and Polish scientists to study the issue commodity-monetary Volhynia. Research materials are coin treasures found in Volhynia containing coins from the Roman Empire to the coins of the late middle ages.

Key words: Volyn, coins, treasure, money circulation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання грошового ринку і грошового обігу завжди викликають інтерес дослідників, оскільки вони пов'язані з розвитком економіки, культури, техніки тощо. Грошовий обіг Волині за вказаний проміжок часу й вивчення монет дає змогу проаналізувати багато зв'язків регіону з іншими регіонами Європи.

Стан вивчення проблеми характеризується дослідженнями нумізматів, істориків, краєзнавців і появою нових нумізматичних каталогів, окремими статтями та монографіями. Вивченню цього питання приділили увагу М. Котляр, О. Сіверс, М. Кучинко, Ю. Барейша, Д. Гулецькі.

Мета і завдання дослідження – вивчити питання дослідження грошового ринку Волині на основі робіт російських і польських учених.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питаннями історії товарно-грошового обігу, монетної лічби, характеристикою монети як цінної нумізматичної пам'ятки займалися відомі дослідники кінця XIX – початку XX ст. Серед них винятково значущою роботою стало дослідження В. Антоновича [6], який уперше показав товарно-грошові відносини досліджуваної території через знахідки скарбів. Російський учений Х. М. Френ склав першу топографію куфічних дирхемів на території Російської імперії і України як основного ареалу цих монет [1, с. 46]. В. В. Григор'єв, докладно вивчивши цю роботу, виклав своє бачення даних знахідок, зробивши прив'язку до знахідок монет у прибалтійських країнах як торгового шляху поширення цих монет (Григорьев В. В. О куфических монетах VIII, IX, X и отчасти VIII и XI вв., находимых в России и Прибалтийских странах, как источниках для древней отечественной истории. – Одесса, 1842) [2, с. 52].

Досліджував обіг арабських монет П. С. Савельєв, який схарактеризував торгівлю Північного Сходу Європи в епоху заснування і утвердження Російської держави, хоча й не приділив значної уваги торгівлі на західноукраїнських землях [3]. Вивчали цю проблему також учені В. Тизенгаузен [2, с. 53], А. К. Марков [4]. У своїх роботах вони розширили ареал географії торгового обігу на українських землях. У розвідці П. Г. Любомирова, якій надавав великого значення М. Котляр (Любомиров П. Г. Торгове связи Руси с Востоком в VIII–XI вв. // Ученые записки Саратовского университета. – Саратов, 1923. – Т. 1) [5], вивчено питання зв'язку торговельних стосунків зі східними монетними знахідками.

Велику кількість монет, які були в обігу на Волині, описав і систематизував у своїх каталогах власник нумізматичної крамниці в Москві В. І. Петров [6]. Л. Павлов видав спеціальні нумізматичні таблиці 1916 р. [7], у яких розмістив не лише опис, а й зображення рідкісних грошових знаків. Бомон-Вассі приділив увагу випуску фальшивих грошей Наполеоном, які, з-поміж іншого, перебували в обігу на Волині [8] (ці дослідження продовжив відомий радянський учений Б. Маршак) [9].

Учені М. Бунін [10] та П. Бунге [11] зосередили увагу на виплавці металу на території Правобережної України, унаслідок чого вони прийшли до думки, що виплавка металу сприяла розширенню торгового потенціалу регіону. О. Верзілов присвятив свою роботу розвитку торгівлі Південної Русі в період середньовіччя та описав і проведення ярмаркових торгів у Луцьку, і торгів в інших населених пунктах Волині [12]. Дослідження автора дали змогу нам локалізувати місця найбільшого обігу тогочасної грошової маси. О. Воронін опублікував дані про містечка Південно-Західного краю, звернувши увагу в аспекті свого дослідження і на торгівлю [13]. Значну роль характеристиці торгівлі на Волині приділив М. І. Теодорович [14; 15], який у своїх розвідках опрацював матеріал щодо всіх повітів тодішньої губернії. Питання торгівлі хлібом як основним товаром Волині займався і відомий учений минулого Ю. Янсон [16].

Нумізматичну спадщину України та Волині зокрема досліджували й інші російські вчені. Так, А. І. Черепнін уперше опублікував роботу, в якій розглянуто гривневу грошову систему на основі виявлених на той час скарбів та поодиноких знахідок на території сучасної України [17]. Великий князь Георгій Михайлович описав російські монети у своїх роботах «Корпус руських монет» [18–29], але не приділив увагу специфіці грошового обігу Західного регіону та наявності в обігу монет інших держав, що набули розповсюдження разом із монетами імперії. Інший російський дослідник

І. І. Толстой досліджував лише монети Київської Русі [30], що представляє інтерес для дослідження цієї доби на Волині, оскільки він фіксує поодинокі знахідки й на нашій території.

А. А. Ільїн присвятив свої наукові пошуки дослідженню монет X–XI ст. та склав топографію знахідок цих монет з урахуванням їх наявності на нашій території [31–33]. У колективних роботах із Хр. Гілем А. Ільїн продовжив дослідження грошового обігу княжої доби [32].

М. Грушевський відзначає роль Луцька як торговельного центру України періоду феодалізму та показує торговельні зв'язки Луцька з містами рейнського союзу.

Питання нумізматики Волині досліджував видатний археолог, професор Краківського університету О. Цинкаловський [34], який указав на знахідку 50 поодиноких монет та монетних скарбів лише на території Західної Волині.

Власний внесок у розроблення проблеми здійснили польські дослідники. Вивченням питання обігу римської монети на Волині, спираючися на знахідки монет із колекції Краєзнавчого музею в Луцьку, займався польський учений Людвіг Піотровіч [35]. Інший дослідник нумізматики Волині, також працівник Волинського музею, у цьому ж збірнику Ян Фіцке дослідив й опрацював 62 монетні та монетно-змішані скарби, котрі було закуплено, або передано до музею управлінням пам'яток у Луцьку [36].

Польські вчені приділили велику увагу вивченню питання грошового ринку Волині як складової частини Польської держави. Так, польський учений Стончинський схарактеризував обіг монет династії Пястів та Ягеллонів [36]. Я. Швагржик показав загальний обіг грошей на території Польщі [37]. Широко вивчали проблему грошового обігу польські вчені М. Гумовський [38], З. Карпінський [39], Ч. Камінський [40], Е. Копіцький [41], Я. Курпєвський [42], Т. Левицький [43] та ін.

Висновки. Отже, на дослідження грошового ринку Волині звернули увагу російські та польські вчені, які заклали основу вивчення цієї проблеми.

Список використаних джерел та літератури

1. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на Україні доби феодалізму / М. Ф. Котляр. – К. : Наук. думка, 1971. – 179 с.
2. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України у вітчизняній історіографії / М. Ф. Котляр // Історіографічні дослідження на Україні. – К. : [б. в.], 1971. – Т. 4. – С. 46–55.
3. Савельєв Н. Монеты Джучидов, Джагатаидов, Джалаиридов и другие обрацавшие в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша / Н. Савельев. – Вып. 1. – СПб. : [б. и.], 1857. – 190 с. ; Вып. – 2. – СПб. : [б. и.], 1858. – С. 277–467.
4. Марков А. К. Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических) / А. К. Марков. – СПб. : [б. и.], 1910. – 144 с.
5. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України у радянській історіографії / М. Ф. Котляр // Історичні джерела та їх використання. – К. : [б. в.] 1968. – Т. 3. – С. 232–243.
6. Петров В. И. Каталог русских монет 1655–1898 / В. И. Петров. – М. : [б. и.], 1899. – 204 с.
7. Павлов Л. П. Нумизматические таблицы к собиранию редких монет медных, серебряных, золотых и платиновых с 1425 по 1916 г. / Л. П. Павлов. – Петроград : [б. и.], 1916. – 20 таб.
8. Бомон-Васси. Тайны царствования Наполеона III (Интимная история) : пер. с фр. / Бомон-Васси. – СПб. : [б. и.], 1875. – 398 с.
9. Маршак Б. М. Наполеоновские подделки русских ассигнаций / Б. М. Маршак // Труды Государственного ордена Ленина Эрмитажа. – Т. 26 : Нумизматика – Л. : Искусство, 1986. – С. 50–63.
10. Бунин Н. Исследование о железной промышленности в губерниях Киевского учебного округа / Н. Бунин. – Киев : [б. и.], 1856. – С. 10–40.
11. Бунге П. О. О добычании руды и выплавке из нее чугуна и железа / П. О. Бунге. – Киев : [б. и.], 1856. – 149 с.
12. Верзилов А. Очерки торговли Южной Руси 1480–1669 гг. / А. Верзилов. – Чернигов : Земской сб. Черниг. губернии, 1889 г. – 81 с.
13. Воронин А. Записки о владельческих городах и местечках Юго-Западного края / А. Воронин. – Киев : [б. и.], 1869. – Ч. 1. – 140 с.
14. Теодорович Н. И. Волинь в описании городов, местечок и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и других отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Кременецкий и Заславский уезды / Н. И. Теодорович. – Почаев : Тип. Почаева-Успенския Лавры, 1903. – 687 с.
15. Теодорович М. І. Місто Володимир Волинської губернії в зв'язку з історією Волинської єпархії : Історичний опис. – Репринт. вид. / М. І. Теодорович. – Луцьк : Твердиня, 2008. – С. 9–10.
16. Янсон Ю. Хлебная торговля на Волини / Ю. Янсон. – СПб. : [б. и.], 1870. – 285 с.
17. Черепнин А. И. О гривенной денежной системе по древнимкладам / А. И. Черепнин // Тр. Моск. нумизмат. о-ва. – М. : [б. и.], 1901. – Т. 1. – С. 98–215.
18. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Александра II / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1888. – 292 с.

19. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Александра III / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1888. – Атл. 28 л. – 118 с., ил.
20. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Анны Иоановны / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1904. – 298 с., ил.
21. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Елизаветы I и Императора Петра III / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1896. – Т. 1. – 310 с. ; Т. 2. – 156 с.
22. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования императора Петра I, Екатерины I / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1894. – 252 с.
23. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Императора Павла I и Императора Александра I / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1891. – 238 с., ил.
24. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Императрицы Екатерины II / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. Бланк, 1892. – Т. 1. – 380 с., ил.
25. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Императрицы Екатерины II / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1894. – Т. 2. – 172 с., ил.
26. Георгий Михайлович, Великий Князь. Монеты царствования Иоана VI / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. Бланк, 1904. – 60 с., ил.
27. Георгий Михайлович, Великий Князь. Описание и изображение некоторых редких монет / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1886. – 52 с.
28. Георгий Михайлович, Великий Князь. Русские монеты 1881–1890 / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщений, 1890. – 124 с., ил.
29. Георгий Михайлович, Великий Князь. Русские монеты чеканенные для Пруссии 1759–1762, Грузии 1804–1833, Польши 1815–1841, Финляндии / Георгий Михайлович Вк. Кн. – СПб. : Тип. Бланк, 1891. – 330 с., ил.
30. Ильин А. Русские монеты, чеканенные с 1725 по 1801 гг. / А. Ильин, И. Толстой. – СПб. : [б. и.], 1910. – 141 с.
31. Ильин А. А. Русские монеты. Медная монета с 1700 по 1725 гг. Петра I / А. А. Ильин. – Петроград : Изд. Картограф. заведения А. Ильина. 1918. – 62 с.
32. Ильин А. А. Топография кладов серебряных и золотых слитков / А. А. Ильин. – Петербург : [б. и.], 1921. – № 209. – 46 с.
33. Ильин А. Русские монеты, чеканенные с 1801 по 1904 гг. / А. Ильин, Хр. Гиль. – СПб. : [б. и.], 1904. – 145 с.
34. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / О. Цинкаловський. – Вінніпег : [б. в.], 1985. – Т. 1. – 578 с. ; Т. 2. – 600 с.
35. Piotrowicz L. Monety muzeum t-wa przyjaciot nauk w Lucku. Monety zymskie w muzeum Wołyńskim w Lucku. Jan Fitzke. Skarby monet historycznych w muzeum Wołyńskiego / Ludwik Piotrowich. – Kraków : Nakładem Wołyńskiego Towarzystwa przyjaciot nauk w Lucku z zasilkiem funduszu kultury narodowej, 1939. – 68 s.
36. Stonczynski Z. Dawne monety polskie dynastii Piastow I Jagiellonow / Z. Stonczynski. – Piotrków, 1883.
37. Szwagrzyk J. Pieniadz na ziemiach polskich / J. Szwagrzyk. – Wrocław, 1990
38. Gumowski M. Podrecznik numismatyki polskiej / M. Gumowski. – W. ; S., 1975. – 255 s.
39. Karpinski Z. Ustoję pieniezne w Polsce od roku 1917 / Z. Karpinski. – W., 1968.
40. Kaminski C. Ilustrowany catalog monet polskich 1916–1975 / Czeslaw Kaminski. – Warszawa : Krajowa agencja wydawnicza, 1976. – 190 s.
41. Kopicki E. Ilustrowan skorowidz pieniedzy polskich i z polska zwiazanych. H. 2 / Edmund Kopicki. – Warszawa : Polskie towarzystwo numismatyczne. 1995. – 370 s.
42. Kurpiewski J. Katalog monet polskich (1506–1573) / Janusz Kurpiewski. – Warszawa : Polskie towarzystwo numizmatyczne, 1994. – 244 s.
43. Lewicki T. Swiat slowianski w oczach pisarzy arabskich / T. Lewicki // Slawia Antigua. – Poznań, 1949/1950. – Т. 2, zesz. 2. – S. 364.

УДК 94.(477.82)«1906–1914»

Валентина Приймак

Основні напрями столипінського аграрного курсу та його реалізація у Волинській губернії в 1906–1914 рр.

У статті досліджено основні напрями столипінської аграрної реформи у Волинській губернії в 1906–1914 рр. Проаналізовано зміст, шляхи, методи та особливості реалізації основних напрямів реформи на Волині. На основі аналізу кількісних та якісних показників розвитку сільського господарства губернії визначено економічну ефективність реформування волинського села. Показано основні зрушення, які відбулися в сільському госпо-